

ADATOK ÓBUDA KÖZÉPKORI HELYRAJZÁHOZ

Óbuda középkori történetével az elmúlt évek során ismét több kiváló tanulmány foglalkozott¹. Ezek szerzői az okleveles- és város-alaprajzi kutatások mellett, a régészeti eredményeket is figyelembe véve jelentősen gyarapították a város fejlődésére és topográfiájára vonatkozó ismereteinket.

Óbudán folyó ásatásaim és leletmentéseim rövid összefoglalásával szeretném ezt a képet kiegészíteni és a további munkához támpontot nyújtani. Kutatásainkat a már korábban meghatározott középkori lelőhelyek környékére, illetve a most folyó nagyszabású építkezések és földmunkák területére összpontosítottuk. Így a feltárások a középkori topográfia szempontjából nem folytak minden esetben tervszerűen, mégsem tarthatjuk véletlennek, hogy a leletek a középkori település szempontjából elsősorban számottevő Duna-partra és a mai jelentősebb épületek szomszédságába lokalizálhatók (1. kép).

A Fő téren 1935-ben csatornázási munkák során középkori templom falmaradványait találták meg. Ehhez a leletmentéshez kapcsolódva végeztünk itt ásatásokat 1956—57-ben². 54 m hosszú háromhajós templomot tártunk fel, melyet az alaprajzi és rétegelemzések alapján a XIV. sz-ra datáltunk (2—6. kép). A kiásott objektumot azonosítottuk a budai prépostság templomával, melyet Erzsébet királyné építtetett és 1349 márciusában szentelték fel. Az ásatás során a XIV. sz-i templomnál korábbi középkori falakat és leleteket is találtunk (7. kép). Ezek közül kiemelkedik egy román kori kőfaragvány, amely az első prépostsági templomhoz tartozhatott és annak építési idejére, a XI. sz. első felére utal³ (8. kép). A töredék a XI. sz-i veszprémi és pilisszentkereszti palmettás díszítésű⁴ csoporttal rokon. Az első prépostsági templomról egy 1348-as oklevél, mint az új templom közelében állóról beszél⁵. „Supplicat sanctitati vestre devota vestra filia Elizabeth, regina Ungarie, quantenus sibi et preposito ac capitulo . . . quam ipsa iuxta ecclesiam Beati Petri apostoli ibidem de novo ad honorem et sub titulo ac nomine predictae Beate Mariae construi fecit, specialem gratiam facientes . . .” Karai László 1471. január 1-én keltezett II. Jenő pápához intézett folyamódványában azt írja, hogy a tatároktól feldúlt régi prépostság falai az új káptalani templomot elcsúfítják⁶. Mátyás király 1483-ban azt kéri a pápától, hogy Óbudán a prépostsági templom mellett romokban heverő régi prépostsági templom oszlopait és köveit felhasználhassák⁷. A templom pontos helyét még nem ismerjük, azzal kapcsolatban csak feltételezésekre vagyunk utalva. A XI. sz-i templomot a Fő téri templomtól délre nem helyezhetjük, mert a téren végzett feltárásnál beépített területet találtunk, a falak közül egyik sem volt azonosítható a XI. sz-i templom falaival. Ezt az elhelyezést egyéb adatok is megcáfolják, egy 1345-ös oklevél⁸ házhelyeket említ a templom mellett a Kovács utcában. A Kovács utca a prépostságtól déli irányban húzódott, a gótikus prépostságtól a klarisszák⁹ felé vezetett. A klarissza kolostor¹⁰ viszont a város déli szélén állott. A XIV. sz-i templomtól közvetlenül K-re is más jellegű beépítés maradványai mutatkoztak, így a XI. sz-i építmény ebben az irányban sem kereshető. Ezek alapján az első templomot joggal helyezhetjük a Fő téri templom Ny-i vagy É-i szomszédságába. Talán a későbbi kutatások igazolják, hogy a Kórház és Polgár utca sarkánál ez évben meghatározott 160 cm széles fal és XI—XII. sz-i leletek ennek a templomnak a maradványai¹¹ (1. kép 30). Az itt előkerült fejezet¹², (9. kép) — melyet egymás felett két sorban elhelyezkedő akantusz levelek díszítenek, azonos kiképzésű az ugyancsak Óbudán talált nagyméretű XI. sz-i fejezettel. Ez utóbbi darabot Dercsényi Dezső a XI. sz-i királyi kőfaragóműhelynek tulajdonítja¹³. A két fejezet rokon, minden valószínűség szerint egy azonos építmény, a prépostsági templomhoz készültek¹⁴.

A Polgár utcából ezen kívül is több középkori régészeti adatunk van. A Polgár u. 9. számú ház pincéjében a középkori épületmaradvány és leletanyag — ezek között egy XIV. sz-i legömbölyített végű kőkonzol

került elő¹⁵. Két szemétdödröt tártunk fel XIII. sz-i és török kori kerámiával. Az itt előkerült középkori falrészlet egy késő római objektumra épült (l. kép. 25. sz.).

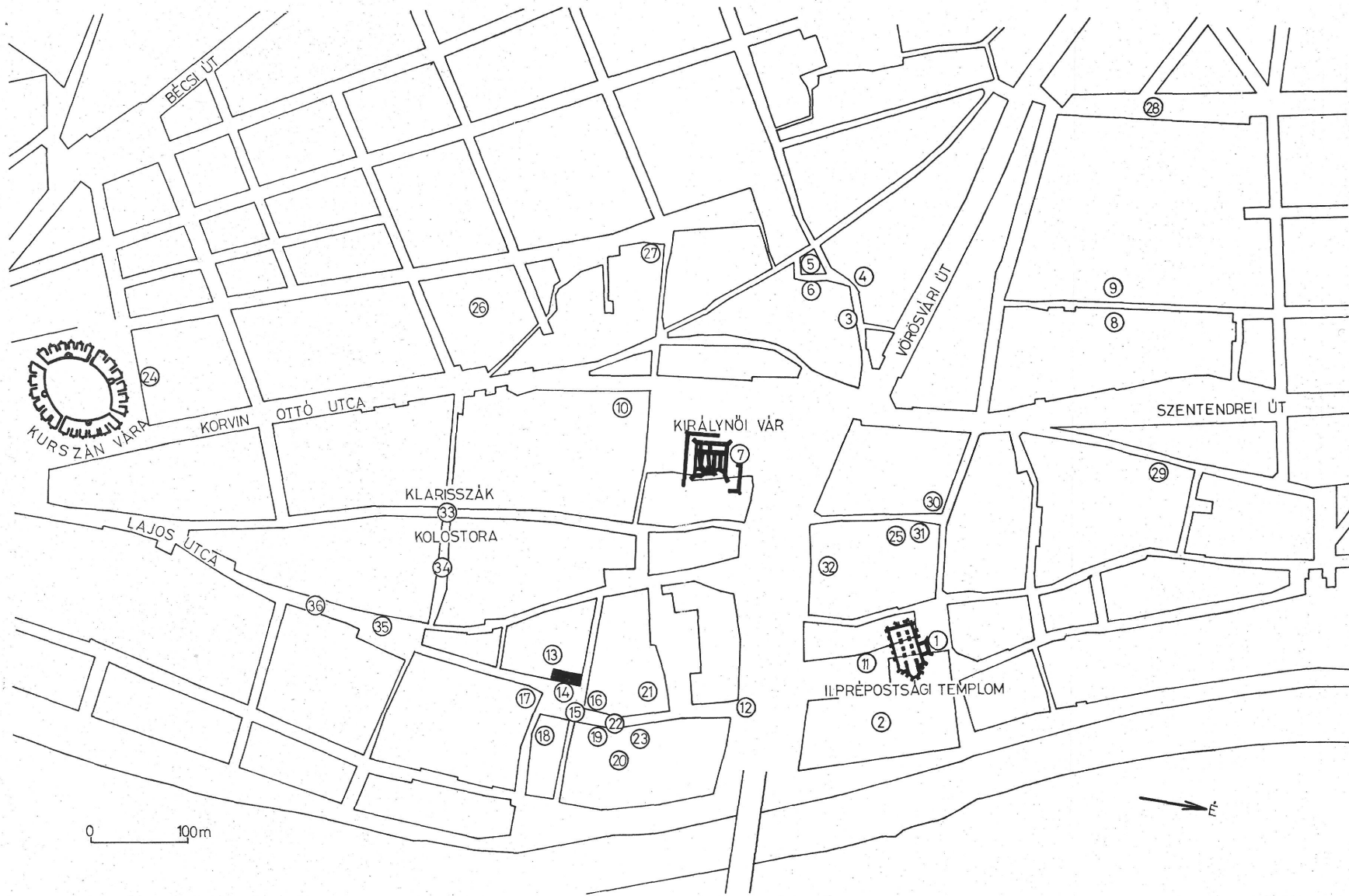
A Polgár u. 11. számú épületben a jelenlegi K — Ny-i pincéhez csatlakozó É—D-i mélypince és az udvar területén levő kút látszik középkorinak¹⁶ (l. kép. 31. sz.).

1 = *Fő tér 6. előtt, pincében*: XI—XV. sz-i leletek —, *Fő tér 1. előtt*, udvar és pince területén: római kori téglasír, — leletek, és XIII—XV. sz-i falak; 2 = *Fő tér 1. udvar DK-i része*: római kori falak és leletek, XVI—XVIII. sz-i falak, és XI—XVIII. sz-i leletek; 3 = *Föld utca 8.**: XIII—XIV. sz-i leletek; 4 = *Föld utca 13.*: középkori pince; 5 = *Gyűrű utca 4. udvar*: ÉNy—DK-i irányú római kori út, *előtt*.* középkori szemétdödr és ÉNy—DK-i irányú — 1 agyagcsöves — vízvezeték; 6 = *Gyűrű utca 5.*: középkori pince; 7 = *Kálvin köz 2—4. előtt*: római, — és középkori falak és leletek; 8 = *Kerek utca 13. és 15. határán*: K—Ny-i irányú későrómai út, felette középkori útréteg, kiszedett középkori falak nyoma és XV—XVII. sz-i leletek, 9 = *Kerek utca 14. sz. telek Ny-i oldalán*: K—Ny-i irányú későrómai út (a 8. sorsz. alatt meghatározott út folytatása), az útnál korábbi római kori épületek és műhelyek, római kori leletekkel; 10 = *Kiscelli utca 8.*: római kori falak és leletek, 4 agyagcsöves vízvezeték maradványa, középkori kút és leletek; 11 = *Korvin Ottó tér 9. udvar és pince területén*: római kori falak és leletek, XIII—XIV. sz-i falak és leletek; 12 = *Kulcsár utca**: középkorban is használt K—Ny-i irányú római kori út; 13—14 = *Lajos utca 158.*: XIV—XV. sz-i emeletes épület, udvarán: római kori falak és leletek, középkori É—D-i tengelyű pince és leletek, új-kori falak és leletek; 15 = *Lajos utca 158. előtt*: római kori út, — az útra épült É—D-i irányú falmaradvány és leletek, középkori csorgókút maradványa és leletek, É—D-i irányú út (1703-as pénz datálja); 16 = *Lajos utca 160.*: római kori falak, csatorna és leletek, középkori épület, XI—XVII. sz-i leletek, 17 = *Lajos utca 161.*: középkori kváderes sarokarmfrozás; 18 = *Lajos utca 163.*: római kori falak, útrészlet és leletek, XIII—XIV. sz-i épületmaradványok, XI—XVII. sz-i leletek; 19 = *Lajos utca 165.*: római kori falak és leletek, középkori fal és vízvezetékmaradvány, XI—XVI. sz-i leletek; 20 = *Lajos utca 167. és 169.**: római kori falak, út és leletek, középkori falak és XI—XVII. sz-i leletek; 21 = *Lajos utca 168.*: római kori falak és leletek, középkori falak és XI—XVII. sz-i leletek; 22 = *Lajos utca 175. és 177. előtt*: római kori falmaradványok, későrómai sírok és leletek, középkori É—D-i irányú út, XI—XVII. sz-i leletek, 23 = *Lajos utca 177.**: XIV. sz-i üveglelet; 24 = *Nagyszombat utca*, az amfiteátrum környéke*: X—XV. sz-i leletek; 25 = *Polgár utca 9. pince*: római kori falak, É—D-i irányú árok és út, leletek, középkori falmaradvány és XIII—XVII. sz-i leletek; 26 = *Szőlő és Korvin O. u. között*: É—D-i irányú római kori út és leletek; 27 = *Szőlő köz és Kiscelli u. között**: középkori szemétdödr és fal bontásból közép- és törökkori kőfaragványok; 28 = *Vihar utca 2/b-vel szemben*, az úttesten: É—D-i irányú római kori út; 29 = *Miklós utca 7—9.*: középkori pince és újkori falakból kibontott közép- és törökkori kőfaragványok; 30 = *Polgár utca 12. pince*: római kori falak és leletek, középkori falak és XI—XVII. sz-i leletek; 31 = *Polgár utca 11.*: Középkori falak és É—D-i irányú pince. Betöltött kút; 32 = *Tavaszi utca 7.*: középkori pince; 33 = *Fényes Adolf utca*: É—D-i irányú római kori út és leletek, XIV—XV. sz-i épületmaradvány és XIII—XVII. sz-i leletek; 34 = *Perc utca 1. és 13. között*, az úttesten: római kori fal, későrómai sír és leletek, középkori falmaradványok és leletek; 35 = *Lajos utca 124. előtt*, az úttesten: római, középkori, leletek; 36 = *Lajos utca*, úttesten: római kori út és leletek, közép- és újkori leletek.

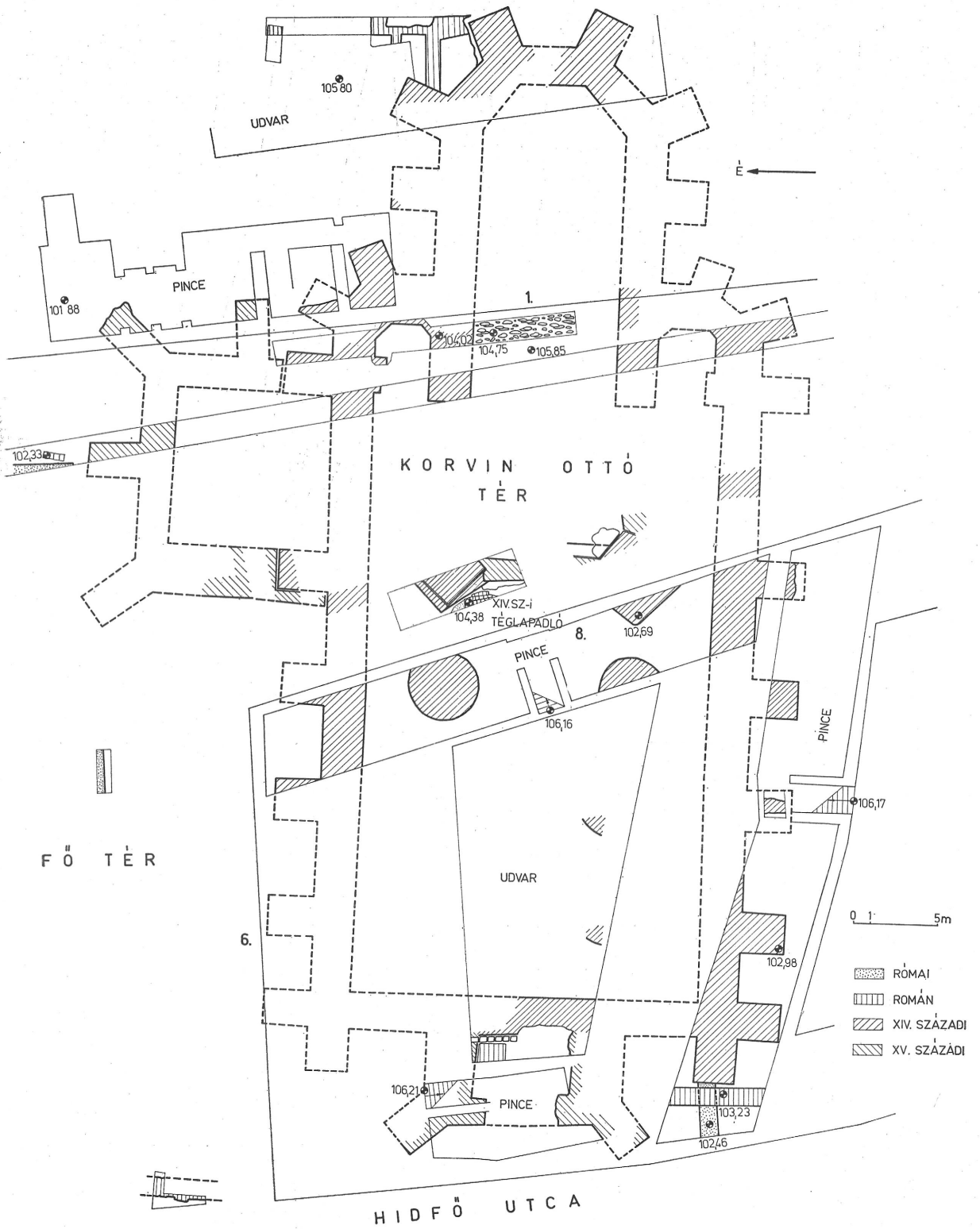
* = nem saját kutatási eredmény

1] = *Fő-Platz 6.*, vor dem Gebäude, in Keller: Funde, 11—15. Jh., *Fő-Platz 1.*, vor dem Gebäude, auf dem Hof, im Keller: Ziegelgrab — Mauern — Funde aus der Römerzeit und Mauern, 13—15. Jh.; 2 = *Fő-Platz 1.*, SO-Teil des Hofes: römerzeitliche Mauern und Funde, Mauern, 16—18. Jh. und Funde, 11—18. Jh.; 3 = *Föld-Gasse 8.**: Funde, 11—18. Jh.; 4 = *Föld-Gasse 13.*: Keller aus dem Mittelalter; 5 = *Gyűrű-Gasse 4.* auf dem Hof: NW-SO-orientierte römerzeitliche Straße, vor dem Gebäude*: Abfallgrube aus dem Mittelalter und aus einem Tonrohr bestehende, NW-SO verlaufende Wasserleitung; 6 = *Gyűrű-Gasse 5.*: Keller aus dem Mittelalter; 7 = *Kálvin-Durchgang 2—4.* vor dem Gebäude: römerzeitliche und mittelalterliche Mauern und Funde; 8 = *Kerek-Gasse 13—15.* an der Grenze: OW verlaufende spätrömische Straße, darüber eine Straßenschicht aus dem Mittelalter, Spuren herausgenommener mittelalterlicher Mauern und Funde aus dem 15—17. Jh.; 9 = *Kerek-Gasse 14.* an der W-Seite des Grundstückes: OW verlaufende spätrömische Straße (Fortsetzung der unter Nr. 8 bestimmten Straße), im Vergleich zur Straße ältere römerzeitliche Gebäude und Werkstätten mit römerzeitlichen Funden; 10 = *Kiscelli-Gasse 8.*: römerzeitliche Mauern und Funde, Reste einer aus 4 Tonröhren bestehenden Wasserleitung, Brunnen und Funde aus dem Mittelalter; 11 = *Korvin-Ottó-Platz 9.* Hof und Keller: römerzeitliche Mauern und Funde, 13—14. Jh.; 12 = *Kulcsár-Gasse**: noch im Mittelalter gebrauchte, OW verlaufende römerzeitliche Straße; 13—14 = *Lajos-Gasse 158.* auf dem Hof: Einstöckiges Gebäude, 14—15. Jh. römerzeitliche Mauern und Funde, NS verlaufender Keller und Funde, aus dem Mittelalter, neuzeitliche Mauern und Funde; 15 = *Lajos-Gasse 158.* vor dem Gebäude: römerzeitliche Straße, — Reste einer an den Weg gebauten OS-orientierten Mauer und Funde, Reste eines mittelalterlichen Quellbrunnens und Funde, neuzeitliche, NS-orientierte Straße (von einer Münze des Jahres 1703 datiert); 16 = *Lajos-Gasse 160.*: römerzeitliche Mauern, Kanal und Funde, mittelalterliches Gebäude, Funde aus dem 11—17. Jh.; 17 = *Lajos-Gasse 161.*: mittelalterliche Eckarmierung aus Quadern; 18 = *Lajos-Gasse 163.*: römerzeitliche Mauern, Straßenabschnitt und Funde, Gebäudereste, 13—14. Jh., Funde, 11—17. Jh.; 19 = *Lajos-Gasse 165.*: römerzeitliche Mauern und Funde, mittelalterliche Mauer und Reste einer Wasserleitung, Funde, 11—16. Jh.; 20 = *Lajos-Gasse 167. und 169.**: römerzeitliche Mauern, Straße und Funde, mittelalterliche Mauern und Funde, 11—17. Jh.; 21 = *Lajos-Gasse 168.*: römerzeitliche Mauern und Funde, mittelalterliche Mauern, aufgeschütteter Brunnen und Funde; 22 = *Lajos-Gasse 175. und 177.* vor dem Gebäude: römerzeitliche Mauerreste, spätrömische Gräber und Funde, mittelalterliche, NS-orientierte Straße, Funde, 11—17. Jh.; 23 = *Lajos-Gasse 177.**: Glasfund, 14. Jh.; 24 = *Nagyszombat-Gasse*, Umgebung des Amphitheaters*: Funde, 10—15. Jh.; 25 = *Polgár-Gasse 9.* Keller: römerzeitliche Mauern, NS-orientierter Graben und Straße, — Funde, mittelalterlicher Mauerrest und Funde, 13—17. Jh.; 26 = *Zwischen der Szőlő- und Korvin O.-Gasse*: NS-orientierte römerzeitliche Straße und Funde, 27 = *Zwischen dem Szőlő-Gäßchen und der Kiscelli-Straße**: Mittelalterliche Abfallgrube und aus Abbruch der Mauern mittelalterliche und türkenzeitliche Steinbearbeitungen; 28 = *Vihar-Gasse 2/b.* dem Gebäude gegenüber, auf dem Straßenkörper: NS-orientierte römerzeitliche Straße, 29 = *Miklós-Gasse 7—9.*: mittelalterlicher Keller und aus neuzeitlichen Mauern herausgenommene mittelalterliche und türkenzeitliche Steinbearbeitungen; 30 = *Polgár-Gasse 12.* Keller: römerzeitliche Mauern und Funde, mittelalterliche Mauern und Funde, 11—17. Jh.; 31 = *Polgár-Gasse 11.*: mittelalterliche Mauerreste, NS-orientierte Keller, aufgeschüttete Brunnen; 32 = *Tavaszi-Gasse 7.*: Keller aus dem Mittelalter; 33 = *Fényes Adolf-Gasse*: NS-orientierte römerzeitliche Straße und Funde, Gebäudereste, 14—15. Jh. und Funde, 13—17. Jh.; 34 = *Zwischen der Perc-Gasse 1 und 13.* auf dem Straßenkörper: römerzeitliche Mauer, spätrömisches Grab und Funde, mittelalterliche Mauerreste und Funde; 35 = *Lajos-Gasse 124.*, vor dem Gebäude, auf dem Straßenkörper: römerzeitliche, mittelalterliche Funde; 36 = *Lajos-Gasse*, auf dem Straßenkörper: römerzeitliche Straße und Funde, mittelalterliche und neuzeitliche Funde.

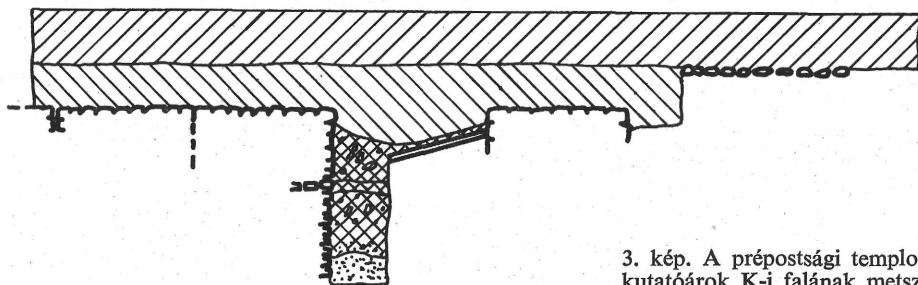
* = nicht eigene Forschungsergebnisse

1. kép. Óbuda belső területének térképe a középkori lelőhelyekkel
 Karte des inneren Gebietes von Óbuda mit den mittelalterlichen Fundstätten

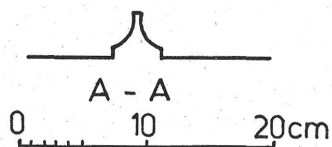
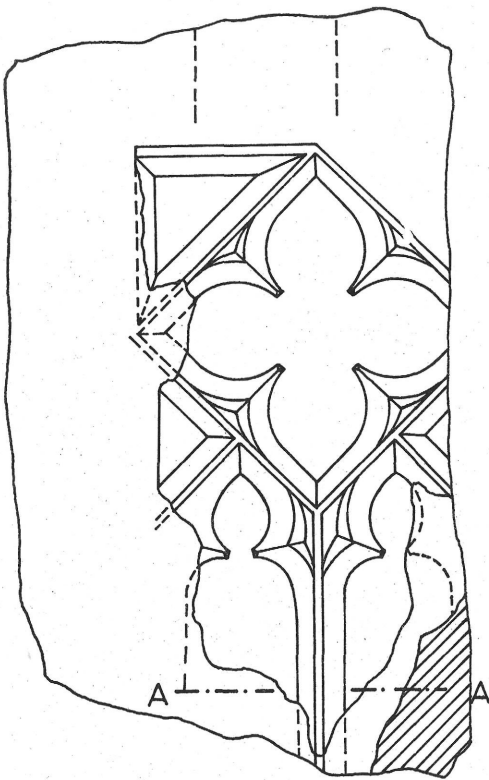

2. kép. Az óbuda i prépostsági templom alaprajza
 Grundriß der Kirche der Propstei von Óbuda

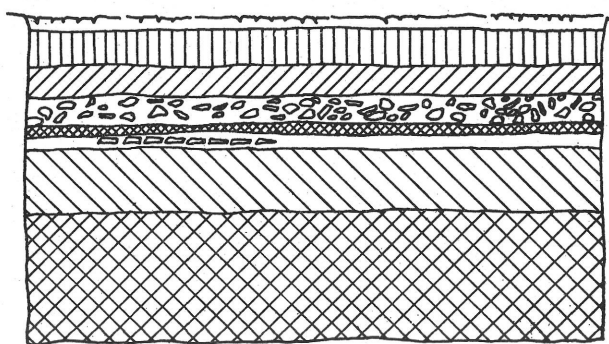
3. kép. A prépostsági templom szentélyében húzott
kutatóárok K-i falának metszetrajza
Durchschnittsriß der östlichen Majer des im Sanktuarium
der Kirche der Propstei gezogenen Suchgrabens

- kevert barna föld (XVIII. sz-i feltöltés)
Gemischte Braunerde (Aufschüttung aus dem 18. Jh.)
- kavicsos, köves útréteg (XVIII. sz.)
schotterige, mit Stein belegte Straßenschicht (18. Jh.)
- köves, törmelékes bontási réteg (1686 után)
steinige Schicht aus Abbauschutt (nach 1686)
- agyaggal kevert törmelékes földréteg járó szinttel és római kori anyaggal
mit Lehm gemischte, schutthaltige Bodenschicht mit Gehniveau und römerzeitlichem Material
- homokos agyag lelet nélkül
sandiger Lehm ohne Funde

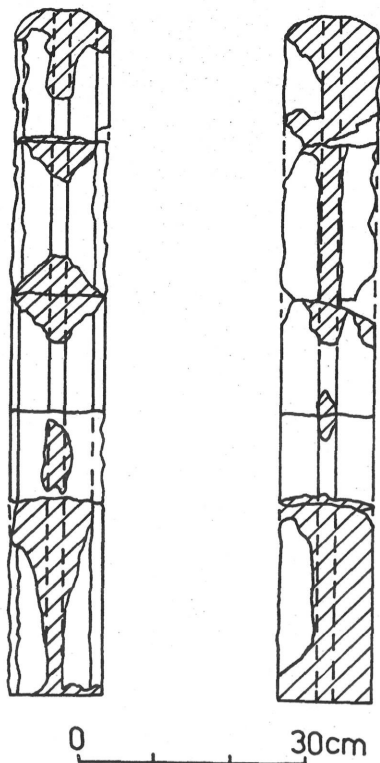

5. kép. A XIV. sz-i kapu részlete a Ny-i torony falából kibontva
Aus der Westlichen Turmmauer entnommener Torteil, 14. Jh.

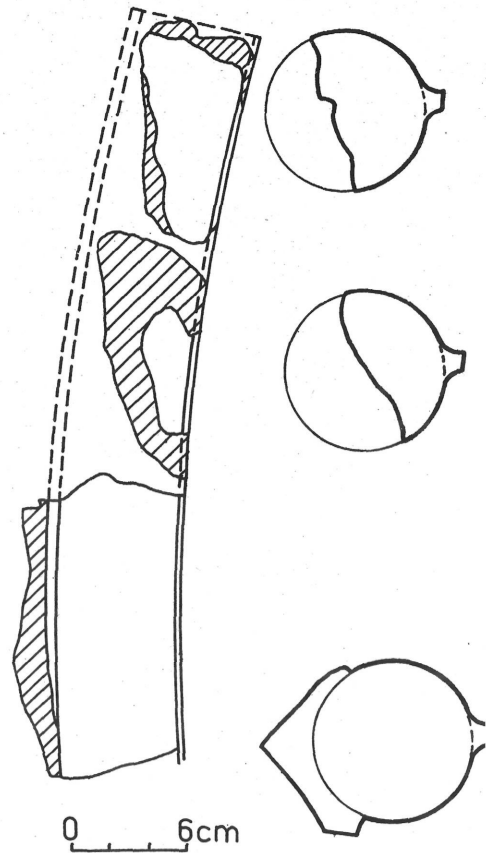
4. kép. A prépostsági templom hajójában húzott kutatóárok
Ny-i falának metszetrajza
Durchschnittsriß der im Schiff gezogenen Suchgrabens

- útalapozás
Straßengründnicht
- XVIII. sz-i feltöltés
Aufschüttung aus dem 18. Jh.
- épülettörmelék: kő, téglá, habarcs (pusztulási réteg)
Gebäudeschutt: Steine, Ziegel, Mörtelstücke (Verwitterungsschicht)
- téglapadló habarcs alapozás (XIV. sz.)
Mörtelbett eines Ziegelbodens (14. Jh.)
- pernyés, kevert agyag XIII. sz-i és római kori kerámiával
Flugasche enthaltender, gemischter Lehm mit aus dem 13. Jh. und der Römerzeit stammender Keramik
- humusos réteg római kori kerámiával
Humusschicht mit römerzeitlicher Keramik

6. kép. Ablakosztó
a XIV. sz-i prépostsági
templomból
Fenstersproze aus der Kirche
der Propstei, 4. 1 Jh.

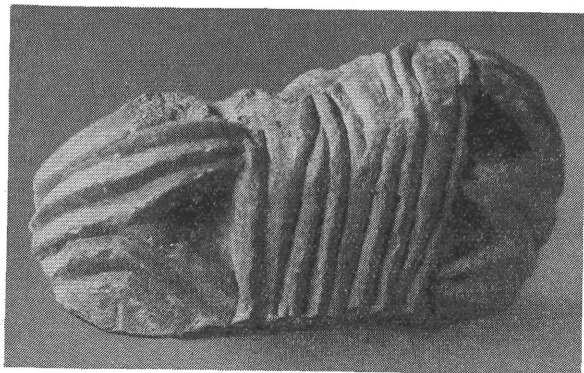

7. kép. XIII. sz-i
borda részlet
Fragment einer
Rippe, 13. Jh.

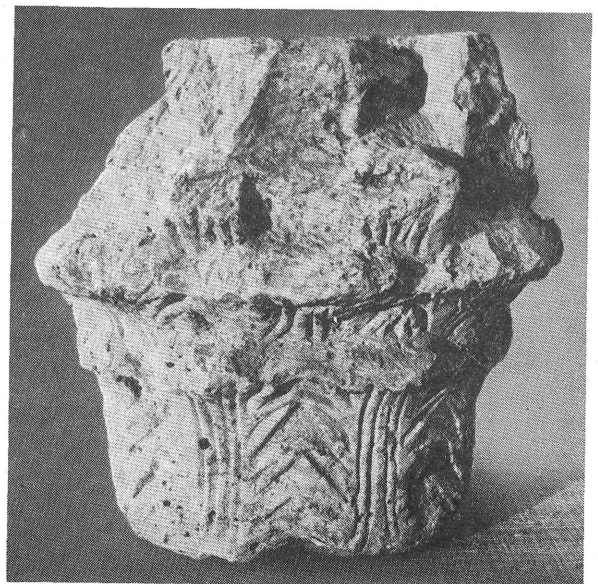
A Tavasz u. 7. sz. lakóházban az É—D-i pincének egy szakasza mélyebben helyezkedik el és egy kereszt boltozat maradványai látszanak még¹⁷.

A prépostsági templom környékének régészeti kutatásánál a Fő tér 1-ben, a volt Zichy-palota udvarának délkeleti részén ÉK—DNY-i és K—NY-i irányú középkori falmaradványokat találtunk¹⁸ (l. kép. 32. sz.). A kutatóárok területén vastag, XIII. sz-i köves, kőfaragásból származó építészeti réteg húzódott, melyek alapján a közelben egy nagyobb XIII. sz-i kőépületre gondolhatunk. Ez alatt a réteg alatt XI—XII. sz-i hullámvonalas kerámias települési réteg húzódik (13. kép).

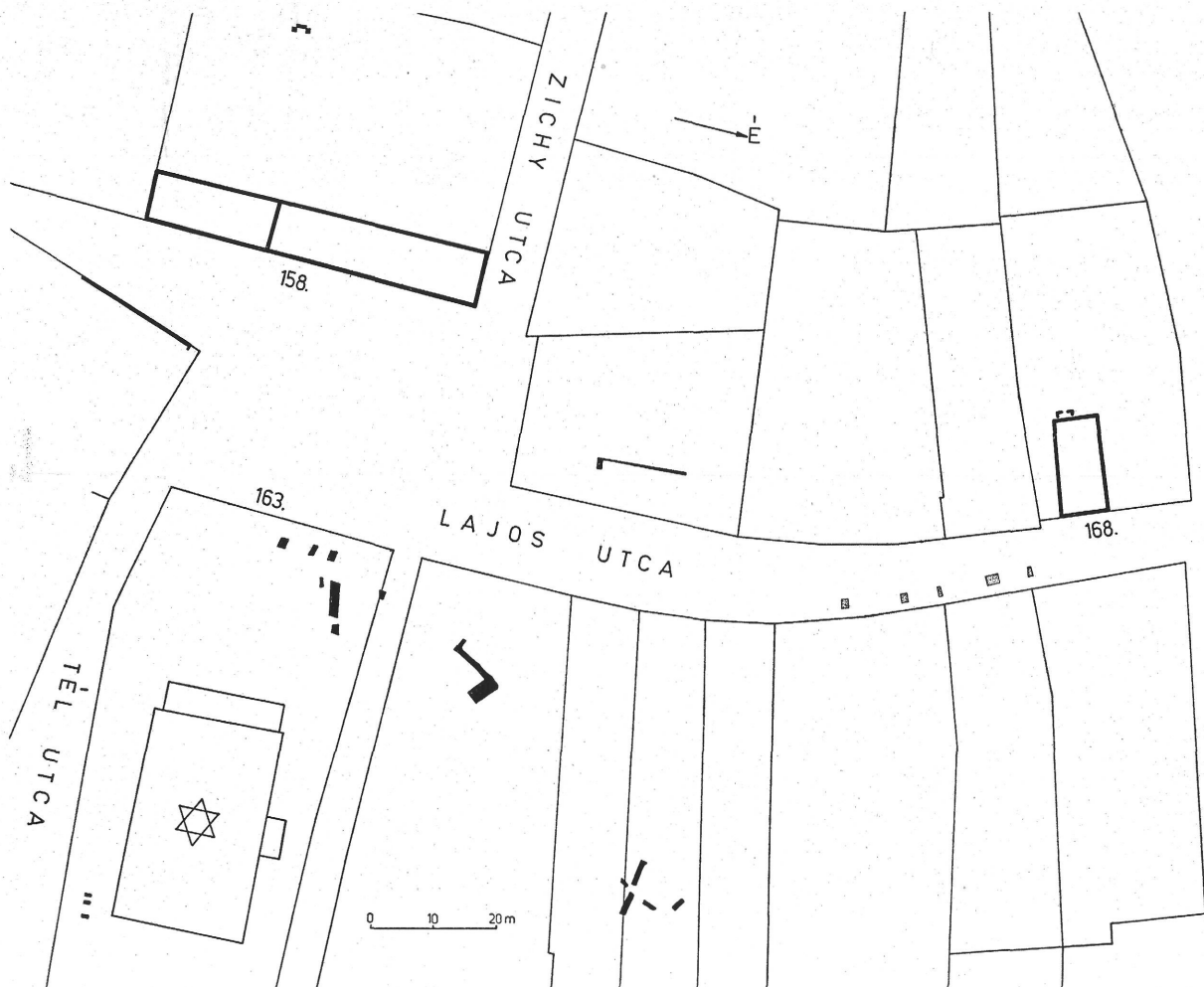
A prépostság helyének megválasztását bizonyára döntő módon meghatározta az a körülmény, hogy a római főút vonal és átkelőhely a távolsági kereskedelmi forgalomban tovább élt. Az átkelőhelynél a XI. sz.-ban kialakult település a prépostság védelme alatt állt. A nomád népek Győrffytől legutóbb leírt révátkelésére¹⁹ ez a szigetekkel megszakított Duna-szakasz kiválóan alkalmas volt. A város további fejlődésére nézve döntő jelentőségű lehetett a révátkelés módjának megváltoztatása a XIII. sz. elején. Kompátkelésre

8. kép. Oszlopfő vagy párkánytöredék. XI. sz. első fele
Kapitell oder Gesimsfragment. Erste Hälfte des 11. Jhs.

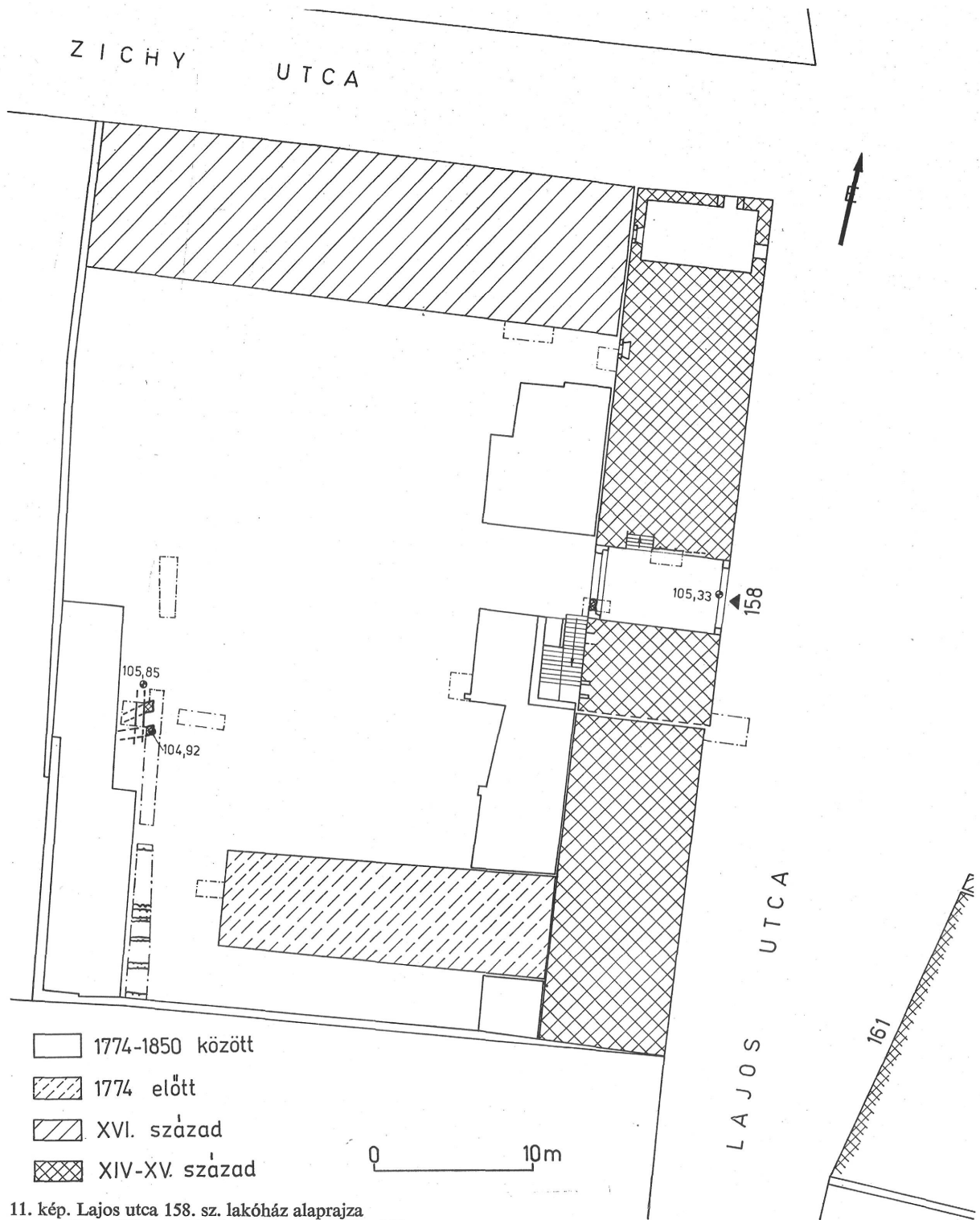
9. kép. Oszlopféjezet. XI. sz. első fele
Kapitell. Erste Hälfte des 11. Jhs.

10. kép. A Lajos utca 158—168. és az Árpád fejedelem út közötti területen feltárt középkori falmaradványok helyszín rajza
 Grundriß von Mauerresten, auf dem Gelände zwischen der Lajos-Gasse Nr. 158—168 und der Árpád fejedelem-Straße

csak a szabad Duna volt alkalmas, erre az időpontra tehető az óbudai rév délebbre helyeződése. A révhez kellett vezetnie feltehetőleg annak az útnak is, melyet az 1355-ös határjárás megjelöl. A római út egyes szakaszait a Régészeti Osztály kutatásainál dr. Szilágyi János a Serfőző és Kulcsár u. É-i oldalán megtalálta. A XIII. sz. elején a vár (Kálvin köz 2—4.) és a plébániatemplom megépülése az új városcentrum kialakulását mutatja. A vár közelében álló plébániatemplomot a mainak helyén tételezzük fel. A XIV—XV. sz. folyamán ennek a déli városrésznek további beépítését és fejlődését jelentette a klarissza kolostor alapítása és kiépítése²⁰.

Feltételezésünk szerint a klarissza kolostor maradványai húzódnak a Perc u. 1. és 13. közötti területen²¹ (1. kép. 34. sz.). Leletmentés során itt É—D-i irányú középkori (100—140 cm széles) falakat találtunk, és a falrészletek között többször megújított középkori padlóburkolatokat. A padlóburkolatok alatt XIII. sz-i települési réteg helyezkedik el, mellyel egy É—D-i irányú római utat s az út K-i oldalán álló épület maradványait planirozták el (1. kép. 33. sz.). A római épületben késő római sírokat találtunk. A meghatározott maradványok azonosítása a klarissza kolostorral okleveles adatokkal is alátámasztható, 1373-ban Zalai Tamás és neje a klarissza kolostornak eladják 26 ekényi szántó földjüket²². A szántó meghatározása „... in territorio Veteris Bude existentem... inter antiqui castris Kurchan vocati locum et curiam reginalem ac ortum lapideum adiacentem usque magnam viam et claustrum Beate Virginis sanctimonialium de Veteri Buda se extendentem...”. A földterület a királynői kúria, Kurszán vára, egy nagy út és a klarissza kolostor között terült el. A két vár helye régészetileg, illetve történetileg meghatározott. Ha a Korvin Ottó u. és Szőlő u. közötti tömbben feltárt É—D-i római utat²³, (1. kép. 26. sz.) melyet az újkorban építettek be, a Via Magnával azonosítjuk, akkor az úttól K-re a két vár között kell a kolostornak elhelyezkednie. A Perc utcában meghatározott rommaradványnak, mint klarissza kolostornak beillesztése ebbe a topográfiai képbe helyesnek látszik. Ásatásaink és kutatásaink másik központja a Lajos u. 158. és 170. közötti terület és annak közvetlen környéke volt (10. kép). A római objektumok feltárásánál már erről a területről is több középkori lelet került elő.

11. kép. Lajos utca 158. sz. lakóház alaprajza
 Grundriß des Wohngebäudes Lajos-Gasse Nr. 158

1969 nyarán végeztük a Lajos u. 158. sz. lakóház (11. kép) régészeti és műemléki kutatását²⁴. A mai ház középkori eredetű részlete a Lajos u.-i szárny, melyet két épület összevonásából alakítottak ki. A nagyobbik ház hossza 33 m, szélessége 8 m. A középkori épület K-i és Ny-i homlokzatán azonos élszedett, osztás nélküli, földszinti és emeleti ablakokat találtunk. A Lajos és Zichy utcai sarokhelyiség középkori falainak alaposabb kutatását is elvégezhetjük. A ma is használt középkori kapualjat a ház bővítésekor a közel 56 m hosszú épület tengelyében alakították ki. A középkori pince a kapualjtól É-ra eső épületrész alatt van. A középkori ház hosszú, keskeny formája eltérő a budai várban feltárt lakóház típusoktól²⁵. Ez az alaprajz forma közelebb áll a középkori épületek: árucarnokok és kereskedőházak alaprajzához²⁶. Hasonló elrendezést látunk az Űri u. 13.²⁷, Hess András tér 4.²⁸ épületeknél, melyekről szintén azonos funkciót tételezünk fel. Feltevéseinket Óbuda esetében az okleveles anyag is alátámasztja. 1369-ben Erzsébet királynő

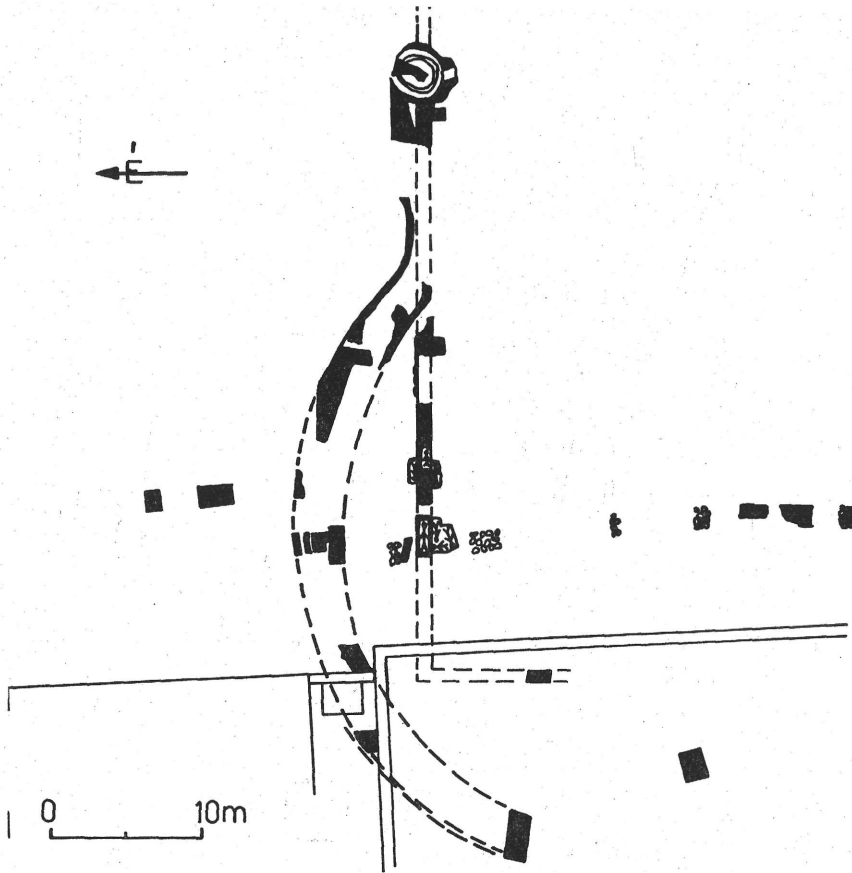
a klarissza kolostor közelében kőből áruccsarnokot építtetett²⁹. 1394-es oklevél³⁰ eladásra kerülő házat így határoz meg: „... prope claustum sanctinomialium iuxta appatecam existentis a parte aquilonali adiacentem...” Egy 1475-ben kelt oklevél pedig a kolostor közelében fekvő házsort említi: „in ordine sessionum seu domorum nostrarum apotecarium.”³¹ Az apotékának nevezett „... pro statu et mansione apotecariorum” céljára az épület rendeltetésére vonatkozólag a kereskedőcsarnok³² értelmezést fogadtuk el. A Domus apotecariorum meghatározásánál piactérre is utalnak. A királynői városrészben levő piactérről beszél az 1472-es oklevél³³ is, melyben Szilágyi Erzsébet meghagyja a városi hatóságoknak, hogy az óbudai piacon az apácák lerombolt székét helyezzék vissza, s a mészárosokat hívják fel, hogy az apácák jövedelmét fizessék meg.

Jelentős középkori objektum maradványai kerültek elő a Lajos u. 160. és 163. udvarán (10. kép), sőt részletei az úttest alatt is folytatódnak. A palotaszerű épület udvarán a késő középkorban csorgókút állhatott, melynek vízvezetékrendszeréből egy szakaszt a Lajos u. 165. sz. alatt tártunk fel³⁴. A legkorábbi középkori falak római falakra támaszkodnak.

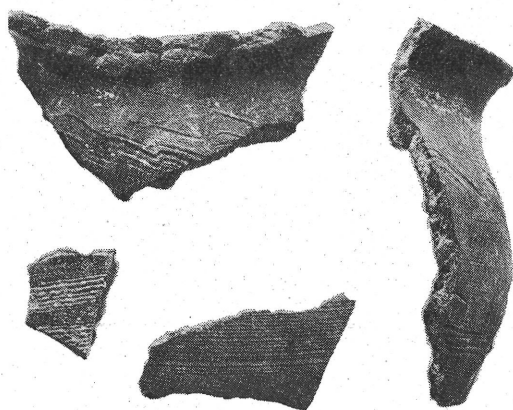
Késő középkori utcára és házsorra engednek következtetni a Lajos u. 165. és 168. sz. épületek közötti telkeken talált maradványok. Az itt feltárt középkori falrészletek a mai utcavonalra — mely ezen a szakaszon késő középkori utca helyén húzódik — merőlegesek, illetve azzal párhuzamosak³⁵. Az úttest területén feltárt középkori utca építésével vágják át azt a nagyméretű, feltehetőleg késő római épület falát, melyet dr. Szilágyi János a Lajos u. 166. és 179. sz. telkeken tárt fel (12. kép). Ettől a késő középkori utcarendszertől eltérő középkori beépítést találtunk a mai Lajos u. 165. területén. Ezen a területen XI—XII. sz-i hullámvonalas kerámia is került elő (13. kép).

Óbuda területén több helyen találtunk még középkori épület- és útnyomokat, melyeket azonban összefüggő épületté vagy épületsoporttá még nem lehet kiegészíteni. A maradványok és ezek a szórványrészletek azonban a kutatás további helyét jelölik meg és felhívják a figyelmet a nagyobbarányú feltárás szükségességére.

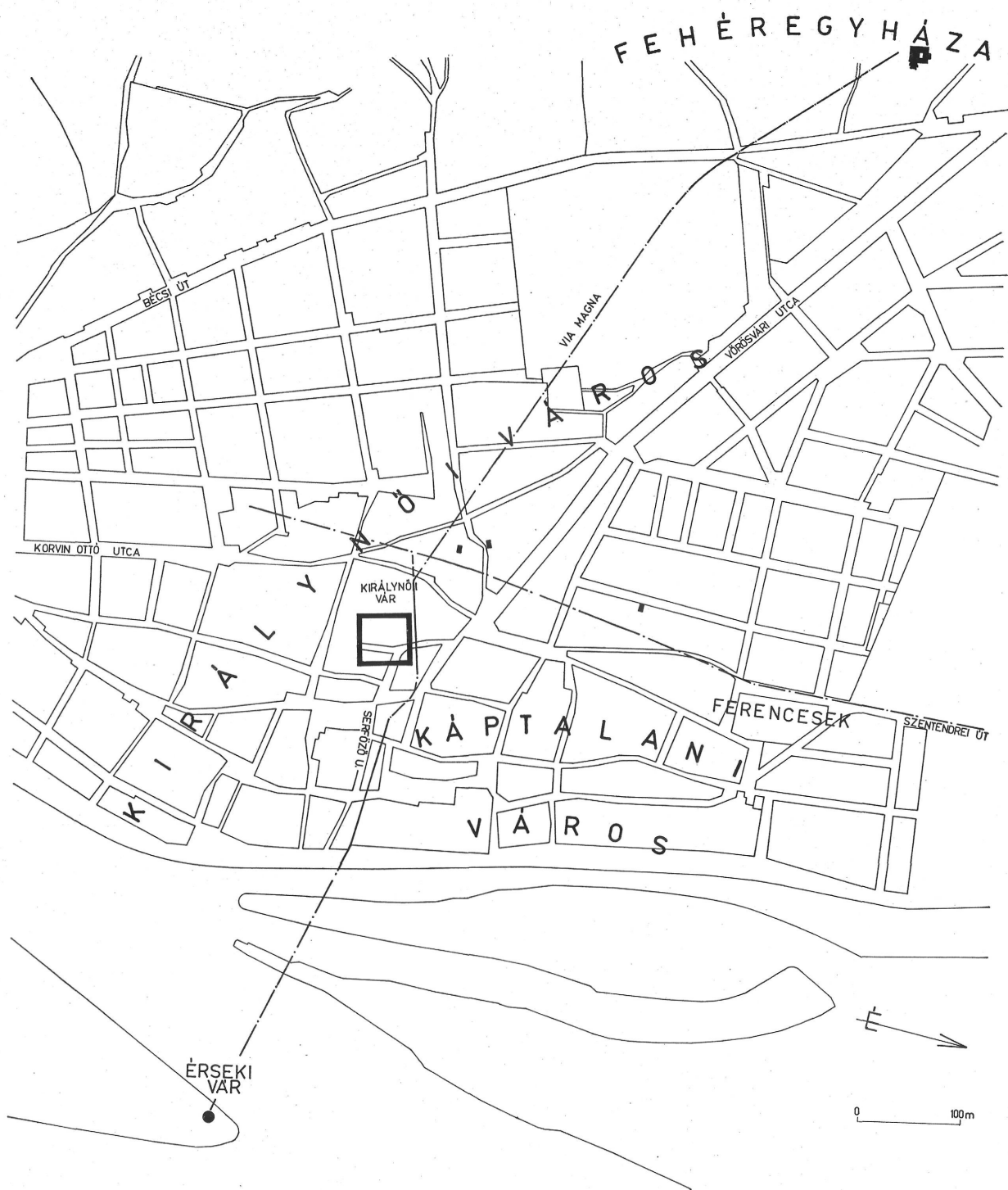
A város középkori topográfiájára vonatkozó egyik legfontosabb forrásunk Nagy Lajos 1355-ös oklevele³⁶. Az oklevélben foglalt határjárás utolsó része keresztül haladva Óbudán kettéosztja a várost. „... abinde versus meridem per murum dirutum cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt prometi signati et abinde per quendam metam terram ad murum curie fratrum minorum cuius porta respicit versus ecclesiam Albam Beatae Virginis, et ab hinc transeundo vicum circa allogium seu domum

12. kép. Lajos utca 168. körül feltárt épület és útmaradványok
Im Bereich der Lajos-Gasse Nr. 168 erschlossenes Gebäude
und Straßenreste

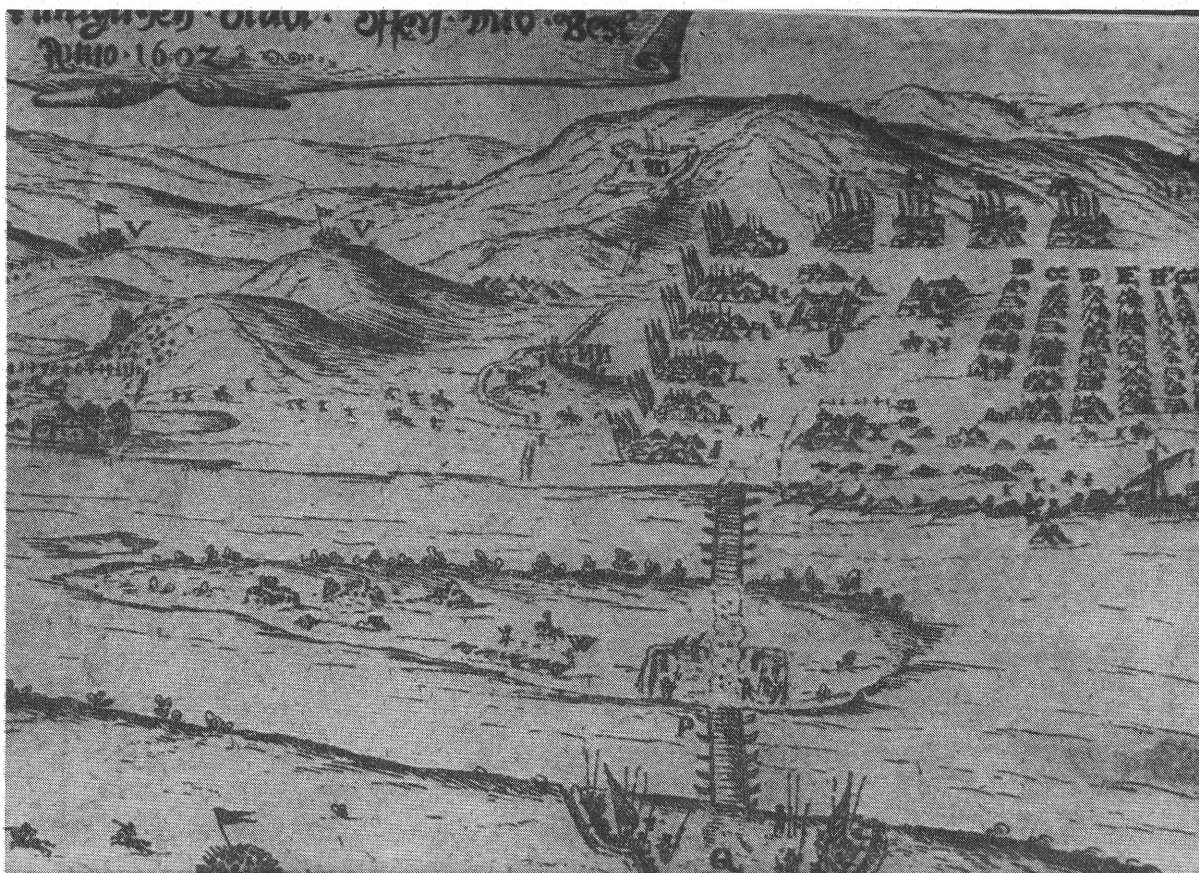

13. kép. XI—XII. századi edénytöredékek Óbudáról
Gefäßfragmente aus Óbuda, 11.—12. Jh.

14. kép. Óbuda belső területének térképe az 1355-ös határjárás ábrázolásával
Karte des inneren Gebietes von Óbuda mit der Darstellung der Geländebegehung im Jahre 1355.

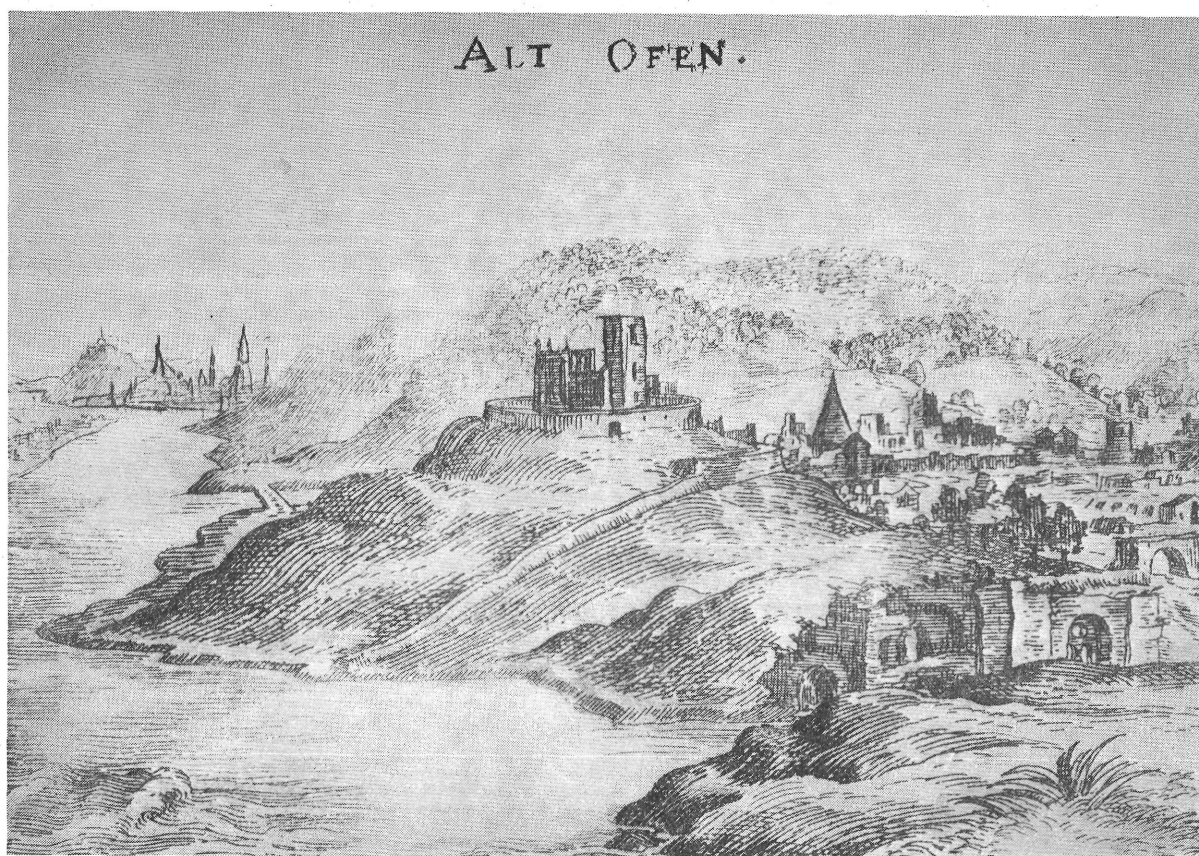
coloni reginalis curie per ortos ad quoddam fossatum quod est ante castrum, quod quidem fossatum dividitur quandam viam magnam per quam itur ad predictam ecclesiam Albam Beate Virginis in cuius fossati latere sunt due mete lapidee, quarum una ex parte septentrionali separat portionem civitatis sic ecedenti, et alia ex parte meridionali separat portionem regalem, per quam viam ante castrum tendit versus Danubium, per vicum qui incoantur inter domos Ladislai Tompa dicti ex una parte sub una domo est lapis longus fixus in terram ex alia parte Emerici filii Petri, venit usque in ripam Danubii inter domos magistri altaris Beate Virginis et Nicolai Silani ex alia parte, et abinde transit Danubium ad Insulam Leporum supradictam iuxta superiorem partem castrum diruti et ibi terminatur. . .” A fenti szakaszon a birtokhatárra vonatkozó problémák az újabb kutatások eredményével lényegileg megoldottnak tekinthetők. A királynői és préposti terület elhatárolására régészeti igazolt támpontjaink a „murus dirutus”, melyet a kutatók egyöntetűen a római aqueductus pillérsorával azonosítanak. Ennek a római aqueductusnak utolsó ismert pillére a Szentendrei

15. kép. Buda ostroma 1602-ben Rézkarc
Die Belagerung von Buda im Jahre 1602. Kupferstich

úton a Mária-kápolnánál van. Póczy Klára a Majláth utca és Flórián tér sarkánál vízgyűjtő medencét közöl, feltételezve, hogy az az aqueductus vízelosztója volt³⁷. A határjárásban említett királyi vár körüli allodiumnak, a kolonusok házaival, illetve kertjeivel a Kerék utca keleti oldaláig számolhatunk. Ezen a területen a késő római út mellett középkori — később betöltött — falmaradványok kerültek elő. A Gyűrű utca és Föld utca Flórián tér felől eső területén középkori leletek és pincemaradványok igazolják a terület középkori beépítettségét³⁸. A K—Ny-i irányú károt — mely a határjárás egyik sarokpontja és — melyet egy ÉNy—DK-i út, a Fehéregyháza³⁹ felé vezető „Via Magna” átvág, azonosítjuk a Pacsirta és Szőlő utca közötti területen legutóbbi kutatások során előkerült árok- és útrészlettel⁴⁰. A határjárás biztos pontja a királyi (királynői) vár, melynek helyét minden kétséget kizárólag a Kálvin utcai romokban kell keresnünk⁴¹. A határjárás régészeti utolsó meghatározott pontja a Margitsziget északi végén a romos érseki vár⁴². Tehát az 1355-ben meghúzott határ a Szentendrei útról déli irányba húzódva a Miklós utca és a Kerék utca közötti területen a királynői kolonusok háza és kertje között eléri az árkot, melynél keleti irányba fordulva a királynői vár előtt elhalad és egy úton — melyet a Serfőző és Kulcsár utcában megtalált úttal azonosíthatunk⁴³ — elérkezett a Duna-partra. Innen a Margitszigetre átjutva befejeződik a határjárás (14. kép).

Az eddig ismertetett régészeti adatok összevetése az Óbudát ábrázoló metszetekkel a középkori város kiterjedésére, topográfiai rekonstrukciójára igen tanulságos. Így a Budát és Pestet az 1602. évi ostrom alkalmával bemutató metszete. Az 1602-es képen⁴⁴ (15. kép) a rajzoló térképszerűen ábrázolja Óbudát, Pestet és Budát a hadállásokkal. Az ostromló sereg sáncokkal körülvett táborának déli része az óbudai katonai amphiteatrumon halad keresztül. A tábor keleti oldalról a Duna vonala zárja le, míg nyugati része a hegyerinc nyugati lejtőinél záródik. Északi oldalát a Hármashatár-hegytől és az elkotort Fürdő szigettől megadott irány határozza meg. A táboron belül, ahol csapatok nem helyezkednek el, Óbuda beépített része látható, megközelítőleg a mai Kő és Perc utca közötti terület, ami megfelel a régészeti adatok alapján kirajzoló képnek is.

16. kép. Óbuda látképe 1600-ban. W. Dilich rézkarca
 Ansicht von Óbuda im Jahre 1600. Kupferstich von W. Dilich

Dilichnek 1600 körül készült, a várost észak felől ábrázoló madártávlati képe⁴⁵ (16. kép) egybevetve az egyéb topográfiai adatokkal, a következő eredményekre vezet: Az előtérben ábrázolt monumentális templomrom a XIV. sz.-i prépostsági templom maradványa. A háttérben levő lemetszett dombszerű kiemelkedés a római kori amphiteatrummal, a későbbi Kurszán várral azonosítható. Ez utóbbi a metszet másik változatán — melynek képét adjuk — nem látható. A prépostság mögött jobbra ábrázolt íves nyílású falmaradványra megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy az a római tábor legkésőbbi periódusának még ebben a korban álló kapuja. Többször tapasztaltuk, hogy római építmények romjai a középkoron keresztül fennálltak és a XVII—XVIII. sz.-ban bontják el őket. Óbuda keleti terében a művész egy fallal körülvelt tornyos középkori épületet ábrázolt, melyet részben a Szilágyi Jánostól feltárt „körös építménnyel” azonosíthatunk, részben a Lajos u. 160. és 163-ban megtalált monumentális középkori maradványokkal. A római városkaputól délre elhelyezkedő nagy kiterjedésű romcsoport minden valószínűség szerint a XIV. sz.-i klarissza kolostor. Ettől É-Ny-ra a beépített terület határán a tornyos, kapus építmény a királynői vár.

JEGYZETEK

- 1 Györffy György: Kurszán és Kurszán vára. Bp. Rég. XVI. (1955) 9. — Fügedi Erik: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM XIII. (1955) 7—56. — Jankovich Miklós: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. Bp. Rég. XVIII. (1958) 487—98. — Kumorovitz L. Bernát: Idős Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. TBM XVII. (1966) 9—25.
- 2 Bertalan Vilmosné: Az óbudai prépostság középkori templomjának maradványai. Budapest Műemlékei II. (1962) 399—401.
- 3 BTM K.O. 57. 58. 1. lt. sz.
- 4 Entz Géza: Un chantier du XIe siècle a Zalavár. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux Arts 24. (1964) 17—46.
- 5 Bártfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. (1935) 71. 44.
- 6 Bártfai Szabó László: i. m. 108. 144.
- 7 Bártfai Szabó László: i. m. 112. 156.
- 8 Bártfai Szabó László: i. m. 69. 39.
- 9 Bártfai Szabó László: i. m. 84. 65.
- 10 Bártfai Szabó László: i. m. 87. 77. ... prope claustrum Beata Virginis in Veteri Buda a parte ville Zenthycapfalva. — Bertalan Vilmosné: Ásatási jelentés. Bp. Rég. XIX. (1959) 261.
- 11 Bertalan Vilmosné: Leletmentési dokumentáció. BTM Adattár.
- 12 BTM K.O. 71. 93. 1. lt. sz.
- 13 Dercsényi Dezső: XI. századi királyi kőfaragó műhely Budán. Bp. Rég. XIII. (1943) 257—293. 1. 2. kép.
- 14 Dercsényi Dezső: i. m. 4. kép.
- 15 Bertalan Vilmosné: Ásatási jelentés. Bp. Rég. XX. (1963) 537.
- 16 Bertalan Vilmosné jelentés. BTM Adattár.
- 17 Bertalan Vilmosné jelentés. BTM Adattár.
- 18 Bertalan Vilmosné: Ásatási jelentés. Bp. Rég. XXII. (1971) 397.
- 19 Györffy György, i. m. 21—22.
- 20 Fügedi Erik, i. m. 10—14.
- 21 Bertalan Vilmosné: Leletmentési jelentés. BTM Adattár. — Jankovich Miklós, i. m. 487—498. A szerző feltételezi, hogy a klarissza kolostor a Lajos u. 158-cal szomszédos.
- 22 Bártfai Szabó László, i. m. 88, 82.
- 23 Bertalan Vilmosné: Leletmentési jelentés. BTM Adattár.
- 24 Bertalan Vilmosné: Jelentés a Lajos u. 158. sz. régészeti kutatásáról. Ue. kötetben.
- 25 Gerevich László: Gótikus házak Budán. Bp. Rég. XV. (1950) 121—129.
- 26 H. Gyürky Katalin: Adatok a budai Szent Péter külváros topográfiájához. Bp. Rég. XXII. (1971) 237—240. A szerző cikkében analógiák alapján a mai Corvin tér és Fő utca sarkán 1686 után fegyverraktárként használt épületet, áruraktár, kereskedőházzal azonosítja. Az óbudai épület alaprajzában közelebb áll a brassói városháza XIV. sz.-i részéhez, melyet a XVI. sz.-ig kereskedőházként használtak. Az épületre Feuer Istvánné hívta fel figyelmemet. — *Kronstadt I. Gustav Treiber*: Das Rathaus. 50. tábla 163—164. és *Gustav Treiber*: Das Kaufhaus. 52. tábla 169—174.
- 27 Budapest Műemlékei I. (1955) 531—532.
- 28 Budapest Műemlékei I. (1955) 364. 290. ábra.
- 29 Kumorovitz L. Bernát, i. m. 14.
- 30 Bártfai Szabó László, i. m. 95. 102.
- 31 Bártfai Szabó László, i. m. 109. 147.
- 32 Fügedi Erik, i. m. 44. 30. j.
- 33 Bártfai Szabó László, i. m. 108. 145.
- 34 Bertalan Vilmosné: Ásatási jelentés. Ue. kötetben.
- 35 Bertalan Vilmosné: Ásatási jelentés. Ue. kötetben. — Szilágyi János szóbeli közlését és a felmérési rajz publikálásának engedélyezését ezúton is köszönöm. — *Szilágyi János*: Az Aquincumi Múzeum ásatásairól. Bp. Rég. XVI. (1955).
- 36 Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei. 1002—1599. (1938) 346. 71.
- 37 Bártfai Szabó László, Óbuda ... 82. 1 jegyzet. — *Sz. Póczy Klára*: Aquincum a IV. században. Bp. Rég. XXI. (1964) 36. 58.
- 38 Szilágyi János dr. kutatásai során az 1950-es években a Föld u. 8-ban és a Gyűrű u. 4-ben középkori cserepek kerültek elő, melyek a BTM Középkori Osztály leltárában 56.16.1, 56.16.2, 56.16.3, és 57.18.1, 57.18.2. alatt szerepelnek. — *Bertalan Vilmosné*: jelentés ue. kötetben a Kerék u. 13. és 15. határán meghatározott középkori leletekről. A Gyűrű u. 5. és a Föld u. 13. alatt véleményünk szerint középkori pincék húzódnak.
- 39 Gárdonyi A.: Az óbudai Fejéregyház problémája. Történetírás. I (1937) — Óbuda és környéke a középkorban. Bp. Rég. XIV. (1945) 578. — *Bártfai Szabó László*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. (1935) 14.
- 40 A határjárásban említett „fossatum ante castrum” véleményünk szerint az egyik korai periódusú római tábor K—Ny-i irányú árkát jelenti, melyet részben még a római időben feltölthettek, és egy ÉNY—DK-i nagy utat vezettek át rajta. Feltehetőleg ennek az ároknak a K-i szakaszát használják fel a középkorban a vár É-i árkaként. A római sáncárkot és a késő római utat találta meg az 1971. évi ásatás során dr. Nagy Tibor a Pacsirta u. 14., 16. és Szőlőkert utca közötti területen. Köszönetet mondunk az ásatónak a terület bemutatásáért. Ennek a római útnak a folytatása lehet a „sárga sáv”-ként említett terület a Bécsi úti kísérleti lakótelep helyén (Újlaki, majd Viktória téglagyár telke). Az út egyes szakaszain középkori leletanyag is került elő. *Bártfai Szabó L.*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban (1935) 14—50.
- 41 Gerevich László: Az óbudai királynéi vár maradványai. Bp. Műemlékei II. (1962) 372—378.
- 42 F. Tóth Rózsa: Régészeti Füzetek 10. (1958) 45.
- 43 Sz. Póczy Klára, i. m. 57. 7.
- 44 Rózsa György: Buda — Pest régi látképei (1963) Kat. 74. XV. t.
- 45 Rózsa György, i. m. kat. 67. XVII. t.

FRAU HERTA BERTALAN

ANGABEN ZUM MITTELALTERLICHEN TOPOGRAPHIE VON ÓBUDA

Durch die Erschließung der Überreste der mittelalterlichen Stiftsstadt Óbuda (Altofen) im Laufe der auf dem Fő-Platz und in seiner Umgebung durchgeführten archäologischen Arbeiten hat sich der komplette Grundriß und die Baugeschichte der Kirche der Propstei aus dem 14. Jahrhundert geklärt. — An zahlreichen Stellen wurden mittelalterliche Gebäudereste und Funde freigelegt, von den letzteren auch aus dem 11. Jahrhundert.

Der andere Schwerpunkt der archäologischen Arbeiten lag in dem südlich der Stiftsstadt gelegenen Gebiete, daß die Stadt der Königinnen war. Es

wurde der mittelalterliche Grundplan und die Baugeschichte eines, auch zur Zeit stehenden einstöckigen Gebäudes bestimmt (Lajos-Gasse 158). In seiner Nähe sind ebenfalls bedeutende Reste mehrerer mittelalterlicher Gebäude zum Vorschein gekommen. Ihre Begleitfunde stammen aus den 11—16. Jahrhunderten.

Die Studie unternahm den Versuch, um die Forschungsergebnisse mit den historischen Daten und den Óbuda im 16—17. Jahrhundert darstellenden Stadtbildern übereinzustimmen.